

to mężowie opatrznosciowi, naznaczeni specjalną łaską Bożą, która spowodowała u nich bliższy kontakt z Jahwą. Na mocy tego kontaktu trafnie osądzali rzeczywistość orzekając o prawie i sprawiedliwości, oraz zyskując sobie uznanie u współczesnych. W przejściowym okresie formowania się państwa izraelskiego, pełnili rolę opiekunów, budzących sumienia, wskazujących na obowiązki płynące z przymierza i chroniących lud przed bałwochwalstwem. Dlatego najlepiej odpowiadać im będzie nie nazwa „sędziów“, lecz wybawicieli Izraela.

Kraków

Ks. STANISŁAW GRZYBEK

## PRAPRZEKŁAD EWANGELII KS. JAKUBA WUJKA

Na skutek badań nad życiem i pracą ks. Jakuba Wujka uchodzi prawie za pewnik, że za właściwe tłumaczenie Nowego Testamentu ks. Wujka trzeba uważać jego wydanie z 1593 i 1594 r., a nie Nowy Testament z 1599 r.<sup>1)</sup> Komisja bowiem, która po śmierci tłumacza miała jego tekst przekładu Nowego Testamentu, tak samo zresztą jak całego Pisma św., poprawić, przez zbyt daleko idące poprawki przekładowi nadała charakter inny, aniżeli tego pragnął ks. Wujek<sup>2)</sup>.

### <sup>1)</sup> Skróty:

1579 — ks. J. Wujek, Postille Mnieyszey cz. I. ozimia. Poznań 1579 r.

1580 — ks. J. Wujek, Postille Mnieyszey cz. II. letnia. Poznań 1580.

1582 — ks. J. Wujek, Postilla catholiczna Mniejsza. Poznań 1582.

Postille catholiczney mnieyszey cz. II. Poznań 1582.

1584 — ks. J. Wujek, Postilla catholica cz. I. Kraków 1584 Postille katholiczney cz. II. Kraków 1584. Postille katholiczney o świętych cz. I. ozimia. Kraków 1584. Postille katholiczney o świętych cz. II letnia Kraków 1584.

1590 — ks. J. Wujek, Postilla Catholica Mnieysza, Kraków 1590.

1593 — ks. J. Wujek, Nowy Testament, Kraków 1593.

1594 — ks. J. Wujek, Nowy Testament, Kraków 1594.

1596 — ks. J. Wujek, Postylla Katholicka Mnieysza, Kraków 1596

1599 — Biblia. Kraków 1599.

Seklucjan — Testamentu Nowego cz. I. w Królewcu pruskiem 1551.

Leopolita — Biblia, Kraków 1561 (o ile nie jest specjalnie zaznaczone trzecie wydanie tej Biblii z 1577 r.)

Nieśw. — Nowy Testament.. w Nieświeżu 1563.

Biblia Brzeska — Biblia święta, Brześć Litewski 1563.

Biblia Budnego — Biblia, Nieśwież 1572.

NT Budnego — Nowy Testament, 1574 (określenie — Budny — odnosi się do obydwóch tych wydań).

Badania dotychczasowe zatrzymały się na dacie pierwszego wydania Nowego Testamentu z 1593 roku. Sam przekład miał być dokonany po powrocie ks. Wujka z Rzymu, tj. w 1585 r. prawdopodobnie w Krakowie <sup>3)</sup>, albo w czasie pobytu ks. Wujka w Siedmiogrodzie pomiędzy 1587 a 1589 r. <sup>4)</sup>, lub nawet po jego powrocie z Węgier w Krakowie w 1589 r. <sup>5)</sup>. Przekład ten przejrzeni trzej cenzorzy, a specjalnie do tego wybrana komisja wraz z tłumaczem miała ponownie tekst poprawić, względnie sprawdzić, zgodnie z życzeniem papieża Grzegorza XIII, który na tłumaczenie udzielił pozwolenia. Trudności spowodowane zarazą, która wybuchła w Krakowie w 1591 r., i trudności wysuwane przez ks. Stanisława Grodzickiego T. J. spowodowały to, że od daty przekładu do wydania Nowego Testamentu upłynęły lata <sup>6)</sup>.

Projekt nowego, katolickiego przekładu Pisma św. miał być jeszcze wcześniejszy. Ks. Popłatek T. J. przypisuje go ks. Marciniowi Laterni T. J. <sup>7)</sup>, a ks. Drzymała T. J. prośbom duchownych osób i świeckich <sup>8)</sup>, lub też ks. prymasowi arcybiskupowi Stanisławowi Karnkowskiemu <sup>9)</sup>.

Na skutek powstałej myśli o potrzebie przekładu Pisma św. mowa już o ks. Wujku jako o kandydacie na tłumacza w liście ks. Laterny do Generała Zakonu z dnia 29 września 1583 <sup>10)</sup>. Kongregacja Zakonu w maju 1584 r. w Kaliszu, na której był osobiście ks. Wujek, przekładowi Pisma św. poświęca dużą część swych obrad.

Czechowic — Nowy Testament, Raków 1577 (o ile nie jest wyraźnie zaznaczone drugie wydanie z 1594 r.)

Wulg — Biblia sacra, Antverpiae 1584, apud Christophorum Plantinum. (o ile nie jest wyraźnie zaznaczona Wulgata klementyńska).

NT Brzeski — P. N. J. C. Nowego Testamentu części dwoje, w Toruniu 1585. (egzemplarz, z którego korzystam, rozpoczyna się od Mk 9,37).

<sup>2)</sup> ks. J. Gołąb, O tłumaczeniu Nowego Testamentu przez ks. Jakóba Wujka, Kwartalnik Teologiczny II (1903) z. IV, str. 164.

<sup>3)</sup> ks. K. Drzymała T.J., ks. Jakub Wujek z Wągrowca 1541—1597. Ruch Biblijny i Liturgiczny III (1950) 50.

<sup>4)</sup> ks. K. Drzymała T.J., Wpływ ks. Stanisława Grodzickiego T.J. na tłumaczenie Biblii ks. Jakuba Wujka T.J. Polonia Sacra IV (1951) 72.

<sup>5)</sup> ks. J. Popłatek T.J., Obecny stan badań nad życiem ks. Jakuba Wujka T.J. i program dalszej pracy. Polonia Sacra III (1950) 54.

<sup>6)</sup> ks. K. Drzymała T.J., ks. J. Wujek, art. cyt. 55 n. ks. J. Popłatek art. cyt. 53.

<sup>7)</sup> ks. J. Popłatek T.J., art. cyt. 52.

<sup>8)</sup> ks. K. Drzymała, ks. J. Wujek, art. cyt. 49.

<sup>9)</sup> ks. K. Drzymała, Wpływ, art. cyt. 71.

<sup>10)</sup> ks. J. Popłatek, art. cyt. 52, ks. K. Drzymała, ks. J. Wujek, art. cyt. 49.

Jesienią 1584 r. ks. Wujek pojechał w tej sprawie do Rzymu, a wiosną następnego roku przywiózł pozytywną odpowiedź Ojca św. i Generała Zakonu. Przekład miał być dokonany przez odpowiednich ludzi i następnie dokładnie przejrzany<sup>11)</sup>.

Dokumenty odnoszące się do następnych lat ks. Wujka, jego pobytu na Węgrzech, nic o przekładzie Pisma św. nie wspominają. Dopiero później mowa jest o tym, że w 1590 r. ks. Wujek Nowy Testament oddał do druku, na początku sierpnia miał gotowy jeden arkusz, przypuszczalnie korekty, nastąpiło wstrzymanie druku, komisja, poprawki i prośby uwieńczone skutkiem. W 1593 r. wyszedł cały Nowy Testament, dzieło, które spomiędzy licznych dzieł ks. J. Wujka trzeba postawić na pierwszym miejscu.

Tak się przedstawia historia przekładu Nowego Testamentu na podstawie dokumentów archiwalnych. Wydaje się jednak, że relacje tych dokumentów na podstawie badań nad tekstem trzeba w pewnych częściach uzupełnić. Odnosi się to zwłaszcza do daty przekładu. Przede wszystkim jednak wglądnięcie w teksty drukowane przez ks. Wujka przed 1593 r. dają nam obraz charakteru jego pracy nad Ewangelią przez niezbadane dotychczas piętnaście lat poprzedzających właściwe wydanie Nowego Testamentu.

Poza przekładem Pisma św. ks. Wujek pisał bardzo wiele. W jego wydawniczej działalności po Piśmie św. postylle zajmują pierwsze miejsce. W tych właśnie Postyllach, zarówno Katolickiej, jak i Mniejszej, ks. Wujek umieszczał perykopy Ewangelii przypadające na poszczególne święta i niedziele. Dotychczas ogólnie panowało przekonanie, że ks. Wujek w swych Postyllach umieszczał tekst Ewangelii w tłumaczeniu Leopoldy. Porównanie tymczasem poszczególnych wydań Postylli ze sobą wskazuje, że pierwsze wydanie Postylli Katolickiej we wszystkich swych częściach<sup>12)</sup> ma tekst Leopoldy z drobnymi, ortograficznymi poprawkami. Następne jednak wydania mają już perykopy Ewangelii w przekładzie nowym, dotychczas nieznanym, pochodzącym od autora Postylli. Charakterystyczne przy tym jest, że każde wydanie ma tekst w pewnej mierze zmieniony. Porównanie ich zatem ze sobą daje nam obraz pracy ks. Wujka nad tekstem tych fragmentów, począwszy od pierwszego wydania Postylli Mniejszej, tj. od 1579 do 1593 r.

<sup>11)</sup> ks. K. Drzymała, ks. J. Wujek, art. cyt. 49; ks. J. Poplatek, art. cyt. 53.

<sup>12)</sup> ks. J. Wujek, *Postilla catholica* cz. I i II. Kraków 1573. cz. III. Kraków 1575.

W związku z tym trzeba już tutaj stwierdzić, że ks. Wujek prace nad przekładem Nowego Testamentu rozpoczął wcześniej niż dotychczas przypuszczano. W 1579 i 1580 r. fragmenty przekładu Ewangelii umieścił w Postylli Mniejszej. Ponieważ zezwolenie na druk tej Postylli wydane zostało przez ks. biskupa Łukasza Kościeleckiego dnia 3 sierpnia 1577 r.<sup>13)</sup>, trzeba wyciągnąć stąd wniosek, że wtedy już te fragmenty były poddane cenzurze kościelnej. Zatem ks. Wujek tłumaczył te części Ewangelii, które umieścił w Postylli Mniejszej, po 1575 r., tj. po wydaniu trzeciej części Postylli Katolickiej, a przed sierpniem 1577 r. Dwuletni ten okres przypada na jego pobyt w Poznaniu. Ks. Wujek przetłumaczył wtedy umieszczone w Postylli Mniejszej perykopy Ewangelii na 95 niedziel i świąt roku kościelnego. Perykopy te obejmują mniej więcej czwartą część tekstu wszystkich Ewangelii.

Nie na skutek zatem prośb osób postronnych, prośb które przyszły później, ale z własnej inicjatywy, tak się przynajmniej wydaje, ks. Wujek zaczął przekład Ewangelii. Ukazanie się zaś fragmentów tego przekładu w Postyllach musiało zwrócić uwagę na ks. Wujka, jako na tego, który może dokonać przekładu całego Pisma św. Stąd też wypłynęły prośby o nowy katolicki przekład<sup>14)</sup> i dlatego też mówiąc o zamierzonym przekładzie nie bierze się pod uwagę innych, bardzo zdolnych księży z Towarzystwa Jezusowego, np. ks. P. Skargi, Warszewickiego, Raba itp., a mówi się tylko o ks. Wujku.

Na kongregacji w Kaliszu w 1584 r. tyle mowy było o przekładzie już częściowo istniejącym, a z prośbą do Rzymu o pozwolenie pojechał ks. Wujek jako najbardziej zainteresowany tym, aby po otrzymaniu pozwolenia dokonać uzupełnień i ewentualnych poprawek w Ewangeljach, przetłumaczyć dalsze części Nowego Testamentu oraz cały Stary Testament i tekst tak przygotowany wydać. W Rzymie jednak, jak widać z ogólnej odpowiedzi Ojca św. i Generała Zakonu, nie chciano decydować co do osób, które przy tłumaczeniu mają być zajęte. W Polsce zaś prawdopodobnie drukowane w Postyllach ks. Wujka fragmenty przekładu Ewangelii decydująco wpłynęły na to, że jemu właśnie polecono tę pracę, nie komu innemu. Dlatego jednak wtedy zaraz ks. Wujek nie zajął się przekładem Pisma św., pozostaje tajemnicą. Możliwe, że prze-

<sup>13)</sup> A. S. J. Pol. 50, f. 38. Zob. ks. J. Terlaga, Działalność ks. J. Wujka jako rektora kolegium poznańskiego. Kraków 1936, 87. W samej Postylli o aprobacie nie ma żadnej wzmianki.

<sup>14)</sup> Zob. wstęp do Nowego Testamentu z 1593 r. str. 1

szkodziły temu liczne zajęcia ks. Wujka i jego wyjazd do Węgier. Sprawa bowiem ruszyła z miejsca dopiero po jego powrocie z Węgier do Polski w 1589 r.

Ks. J. Terлага wspominając o pierwszym wydaniu Postylli Mniejszej robi uwagę, że ks. J. Wujek umieścił w niej perykopy ewangeliczne tłumaczone z greckiego tekstu<sup>15)</sup>. Jakkolwiek słuszna jest uwaga, że te perykopy są przekładem nowym, to jednak nie wskazuje na to, że z greckiego właśnie tekstu ks. Wujek Ewangelie tłumaczył. Przekłady z greckiego tekstu robili u nas dysydenci, katolicy opierali się na Wulgacie. Później we wstępie do Nowego Testamentu z 1593 r. ks. Wujek bardzo silnie podkreślił przekonanie swoje o wyższości Wulgaty nad tekstami greckimi<sup>16)</sup>. Wydaje się więc, że i wcześniej Wulgatę raczej miał za tekst podstawowy aniżeli tekst grecki.

Zdanie ks. Terłagi o greckim tekście jako podstawie praprzekładu Ewangelii ks. Wujka opiera się prawdopodobnie na źle zrozumianej notatce samego tłumacza mówiącej o tym, w jaki sposób nad przekładem swym pracował. Oto owa notatka pochodząca z przedmowy<sup>17)</sup>, w której ks. Wujek pierwszy tom swej Postylli Mniejszej dedykuje ks. biskupowi Łuk. Kościeleckiemu:

Przy tym teksty Ewangeliey, którem w wielkemy Postilli prosto był napisal z Nowego Testamentu Krakowskiego, terazem pilniey i własniesy na Polskie wyłożył conferując ie z Greckim ięzykiem: y niektóre słowa więcy z Greckiego aniżli z Łacińskiego. Przetoż się nikt niechay niedziwuie, ieślisie kędy zda, żebysie co a vulgata editioe Latina odstąpiło. Bo aęż vulgata editio iest y ma być v wszistkich napewnieysza, wszakże niebroni kościół ad fontes recurrere y z nimi conferre.

Wprawdzie ks. Wujek nie pisze tutaj wyraźnie o tym, że tłumaczył z Wulgaty. Tak jednak trzeba rozumieć jego silne podkreślenie wartości Wulgaty, oraz, że przekład, którego on teraz właśnie „pilniey i własniesy na polskie“ dokonał, został porównany z „greckim ięzykiem“. Skutkiem zaś porównania ma być to, że „niektóre słowa więcy z greckiego aniżli z łacińskiego“ zostały przełożone. Niech się więc temu nikt nie dziwi, bo Kościół nie broni przekładu dokonanego z Wulgaty porównać i uzgodnić z tekstami greckimi, źródłowymi.

<sup>15)</sup> ks. J. Terлага, dz. cyt. 86 n.

<sup>16)</sup> ks. J. Wujek, Nowy Testament, Kraków 1593, 9 nn. Zob. ks. J. Wujek, Psalterz Dawidów, Kraków 1594, 2 nn.

<sup>17)</sup> Ks. J. Wujek, Postille Mniejszey cz. I. ozimia. Poznań 1579, str. 10, nie-numerowana.

Wedle tej notatki zatem przekład dokonany został z Wulgaty i poprawiony według tekstu greckiego.

Trzy zdania wypowiedzi ks. Wujka odnoszące się do tekstów, z których jego przekład był dokonany, i do metody jego tłumaczenia, w zasadniczych swych rysach są zgodne z tym, co szeroko napisze on w 1593 r. we wstępie do Nowego Testamentu. Praca nad łacińskim tekstem, ale równocześnie trzymanie ręki na tekście greckim i uwzględnienie w polskim przekładzie wszelkich różnic, jakie między tymi tekstami zachodzą, cechuje ks. Wujka zarówno w 1579 jak i w 1593 r. Szczegóły jednak owej metody przekładania ks. Wujek opracuje później.

Ks. Wujek język grecki znał dobrze i mógł tłumaczyć opierając się na samym tekście greckim. Sam jednak przekład wskazuje na to, że nie grecki, ale Wulgatę miał pod ręką przekładając Ewangelie. Czy już najlepsze, znane wtedy jej wydanie, przygotowane przez profesorów Uniwersytetu łowańskiego w r. 1573?<sup>18)</sup>

Poprawki w praprzekładzie Ewangelii ks. Wujka dokonane za greckim tekstem nie są liczne i nie są systematycznie przeprowadzone we wszystkich miejscach. Widzimy je dość często<sup>19)</sup>.

Mk 8,4. Ks. Wujek za greckim tekstem (*toutous*) i wszystkimi innowiecznymi polskimi przekładami tłumaczy: „skąd tych może kto tu nakarmić“, gdzie Wulg ma „illos“ a za nią Leopolita „Skądżeby ich kto mógł nakarmić“. Do tego też brzmienia wrócono w 1599. „Skądże ich będzie mógł kto“, choć wszystkie wydania Postyll i Nowego Testamentu łącznie z 1596 umieszczają słowo „t y c h“.

W tym samym zdaniu w świetle niżej omówionej tendencji ks. Wujka, aby w swoim przekładzie polskim oddać nawet szyk wyrazów łacińskiej Wulgaty, układ słów: „Skąd tych może kto tu nakarmić“ wskazuje na tekst grecki (*dynêsetai tis*), a nie na Wulg, która układa „unde illos quis poterit“.

Mk 8, 7. Przekład ks. J. Wujka we wszystkich wydaniach: „i te błogosławiwszy rozkazał kłaść“ jest dokonany według tekstu greckiego

<sup>18)</sup> Dostępny mi tekst łowańskiej Wulgaty jest wydany w 1584 r. Wydanie to jednak niczym się nie różni od wydania z 1573 r.

<sup>19)</sup> Badania swoje nad stosunkiem ks. J. Wujka do tekstu greckiego opieramy z konieczności na wydaniu ks. J. Merka, Rzym 1944. Nie wiemy bowiem, jakim tekstem posługiwał się ks. Wujek w 1577 r. Nawet Poliglotta królewska, której używał później, nie jest nam dostępna.

Teksty Wujkowe cytuję w zmienionej, nowszej pisowni. Za podstawę badań wujkowego praprzekładu Ewangelii bierzemy w niniejszym artykule perykopy Ewangelii: z 20 niedz. po Trójcy św. (1580. str. 230 nn), 7 niedz. po Trójcy św. (1580, str. 94 nn), Zwiastowania Najśw. Maryi Panny (1579) str. 495 nn), 1 niedziela po Trójcy św. (1580, str. 24 n.), 4 niedz. po Wielkiej Nocy (1579, str. 322 nn).

(*eulogêsas eipen*), podczas gdy za Wulg: „et ipsos benedixit et iussit apponi“ idzie Leopolita: „i te też błogosławił i kazał przed nie położyć“.

Luk. 1, 33. Przekład ks. Wujka 1579, 1582, 1590 „nad domem Jakubowym“ jest dokonany za Nieśw. Biblią Brzeską, Budnym, Czechowicem i NT Brzeskim na tekście greckim (*epi ton oikon*), podczas gdy wulg ma: „in domo Jacob“, co Leopolita za Seklucjanem przełożył, a za nim ks. Wujek w 1584 i 1593, 1594, 1596 poprawił: „w domu Jakubowym“. W 1593 notatka marginesowa głosi, że tekst grecki trzeba tłumaczyć: „nad domem“.

Luk. 1, 35. Wulg ma „Spiritus Sanctus superveniet in te“, co Leopolita zgodnie z Nieśw. Biblią Brzeską i NT Brzeskim przetłumaczył: „w cię“, Ks. J. Wujek za greckim tekstem (*epi se*) a zgodnie z Leopolitą z 1577, Seklucjanem i Budnym przetłumaczył: „na cię“.

Luk. 16, 21. Za greckim tekstem, może za lowańską wulgatą, a może tylko za wszystkimi polskimi innowierczymi przekładami ks. J. Wujek w tekście z 1580 i 1582 opuszcza „et nemo illi dabat“. Słowa te, w lowańskiej Wulgacie i w NT Budnego umieszczone na marginesie, zostały później w 1584 r. wciągnięte do polskiego tekstu i przełożone: „a żaden mu nic nie dawał“, ale w 1590 znów je opuszczono. Wydania Now. Test. 1593 i 1594 opuszczają słowo „nic“, a samo zdanie w 1593 zaznaczone na marginesie. od 1594 znajduje się w tekście, jak je pozostawiła klementyńska Wulgata.

Luk. 16, 26. Słowa Wulg „huc transmeare“ wszystkie teksty Wujka, a nawet Leopolity tłumaczą za greckim tekstem (*pros hymas*): k'n a m (Budny, 1580, 1582), do n a s (Leopolita, 1584, Nieśw. Seklucjan NT Brzeski) sam do n a s (1593, 1594, 1596). W ostatnim przekładzie widać wpływ Czechowica (ó w d z i e do n a s). Przekład z Wulgaty widzimy w Biblii Brzeskiej (ó w d z i e) oraz w poprawce u ks. J. Wujka z 1599 (s a m).<sup>20)</sup>

Obok tych jednak poprawek dokonanych z tekstu greckiego ks. Wujek ma bardzo wiele miejsc, w których pomimo różnicy pomiędzy tekstem greckim a Wulgatą, pozostawił przekład dokonany na Wulgacie.

Mat. 22, 7. W przekładzie: „A usłyszawszy (to) król on“ ks. Wujek idzie za Wulg, dodając do greckiego tekstu słowa: „cum audisset“, lub za wszystkimi innowierczymi polskimi przekładami, które ten tekst zawierają. W nawiasach umieszczone słowo „to“ pochodzi z pierwszego wydania Leopolity albo też poprzez Leopolitę od Seklucjana i u ks. J. Wujka przetrwało w latach 1580, 1582, 1584. Później zostało skreślone, tak samo zresztą, jak w trzecim wydaniu Leopolity.

Mat. 22, 12. W słowach gospodarza weselnej uczty zwróconych do tego, który nie miał szaty godowej, ks. Wujek używa słowa „przyjacielu“, jak ma Wulgata (*amicie*), Leopolita i Seklucjan, a nie „towarzyszu“, jak ma tekst grecki (*hetaire*), Nieśw. Biblia Brzeska, Budny i Czechowic i NT Brzeski.

Tak samo w następnym wierszu rozkaz tego samego gospodarza u ks. Wujka we wszystkich wydaniach brzmi: „zwiążcie ręce i nogi jego“, jak w Wulg (*manibus et pedibus*) i u Budnego, a nie „nogi i ręce“ jak

<sup>20)</sup> Zob. ponadto niżej ustęp o odchyleniach w formach gramatycznych.

ma tekst grecki (*podas kai cheiras*), Leopolita, Seklucjan, Nieśw. Biblia Brzeska, Czechowic i NT Brzeski.

Mk 8, 1. W zdaniu. „W on czas tłuszcza wielka była“ za marginesowym dodatkiem lowańskiej Wulgaty „cum Jesu“ w 1580 dodaje (jak ma trzecie wydanie Leopolity) „z Jezusem“ w 1594 poprawione na „przy Jezusie“ (jak ma pierwsze wydanie Leopolity), czego nie ma w tekście greckim ani w żadnym z polskich innowierczych przekładów. Dodatek „z Jezusem“ przewija się poprzez wydania Postylli mniejszej w 1582, 1590, 1596, w 1593 umieszczony został na marginesie, a w 1594 i 1599 za klementyńską Wulgatą całkowicie skreślony.

Mk 8, 2. Za Wulg „ecce“ ks. J. Wujek dodaje brakujące w greckim tekście i we wszystkich polskich innowierczych przekładach „oto“.

Mk 8, 9. Ks. J. Wujek za Wulg: „erant autem qui manducaverant quasi“ dodaje brakujące w tekście greckim: „tych, co jedli“, słowa, które się znajdują we wszystkich polskich przekładach.

Luk. 16, 22. Za Wulg bogacz u ks. Wujka „pochowany jest w piekle“, choć marginesowa uwaga w Biblii lowańskiej wskazywała na to, że w greckim i syryjskim tekście oraz u św. Augustyna jest inna interpunkcja niż w Wulg. Tę inną, na greckim tekście opartą interpunkcję mają wszystkie innowiercze polskie przekłady Nowego Testamentu. NT Budnego miejsce „to specjalnie rozdziela rozpoczynając a linią słowa: „A w piekle“. Marginesowa uwaga samego ks. Wujka w 1593, powtórzona później w 1599, świadczy o tym, że ks. Wujek świadomie nie za greckim, a za łacińskim tekstem szedł w swym tłumaczeniu.

Luk. 16, 25. Ks. Wujek przez niezrozumienie Wulg.: „nunc autem hic consolatur“ za wszystkimi polskimi przekładami tłumaczy: „ten się cieszy“, podczas gdy wedle greckiego tekstu (*hōde*) trzeba by przetłumaczyć: „tutaj się cieszy“.

J. 16, 11. Ks. Wujek za Wulg (i a m) we wszystkich swych wydaniach dodaje słowo „i u ż“, które spotykamy poza nim tylko w Biblii Brzeskiej i NT Brzeskim.

J. 16, 13. Ks. Wujek przekładem: „nauczy was wszelkiej prawdy“ oddaje Wulg: „docebit vos omnem veritatem“, a nie grecki tekst (*hodégēsei*), który tutaj trzeba przetłumaczyć: „poprowadzi was do wszelkiej prawdy“, a który Seklucjan przetłumaczył: „doprowadzi“, Budny: „wiedzie“, a Nieśw. Biblia Brzeska, NT Brzeski i Czechowic: „wprowadzi“. Ks. Wujek znów o tym spotkał marginesową uwagę w Biblii lowańskiej. Za greckim tekstem jednak nie poszedł, tylko za Wulgatą.

Nie grecki zatem tekst, lecz łacińska Wulgata była podkładem praprzekładu ks. Wujka, poprawki zaś dokonane z greckiego tekstu nie są zbyt liczne. Na podstawie zbadanych kilku fragmentów tłumaczenia wydaje się, że nie została poprawiona nawet połowa tych miejsc, w których zachodzi różnica pomiędzy Wulgatą a greckim tekstem. Większość tekstu idzie za Wulgatą. Nie jest przy tym jasne, jakimi ks. Wujek kierował się dyrektywami wybierając raz Wulgatę, drugi raz tekst grecki, a jeszcze w niektórych wypadkach tekst



zanotowany w marginesowych uwagach lowańskiego wydania, lub Wulgatę, choć lowańska Wulgata notuje odmienne brzmienie tekstu greckiego, raz tekst zgodny z innowiecznymi przekładami polskimi, drugi raz od nich odmienny. Fakt jednak, że ks. Wujek tak niejednolicie trzyma się tekstu lowańskiej Wulgaty nasuwa przypuszczenie, że nie miał on jeszcze jej pod ręką, a tylko jakieś inne, niekrytyczne wydanie łacińskiego Nowego Testamentu.

Ks. Wujek tłumacząc, jak i poprawiając później swój przekład, szukał takiego układu polskiego zdania, który by jak najdokładniej oddawał układ wyrazów w tekście łacińskim i, o ile możliwe, jak najpiękniej wyraził zdanie łacińskie po polsku<sup>21)</sup>. Bardzo wiele jest zdań, gdzie w przekładzie udało mu się pokonać wszystkie trudności związane z pogodzeniem tych postulatów, choć tego nie udało się zrobić Leopolicie.

Łuk. 1, 37. Zakończenie słów arch. Gabriela do Najświętszej Maryi Panny; „*quia non erit impossibile apud Deum omne verbum*“ u ks. Wujka 1579 brzmi: „bo nie będzie niemożna u Boga wszelka mowa“ dokładnie tak samo jak w Biblii Budnego („iż“). Już jednak w 1584 ks. Wujek poprawia ten tekst i umieszcza go w brzmieniu Leopolicy: „bo“ (Leop: bowiem) nie będzie niepodobne u Boga *z a d n e s ł o w o*“. Rok 1590, 1593, 1594 ma inny, odступаający od układu Wulg., a idący dokładnie za Biblią Brzeską, NT Brzeskim i Czechowicem układ. „*bo u Boga nie będzie żadne słowo niepodobne*“.

Łuk. 16, 23. „*Elevans autem oculos suos cum esset in tormentis*“ choć Leopolicita za Seklucjanem układa inaczej: „A będąc w mękach podniósłszy oczy swe“, ks. J. Wujek w 1580, 1582, jak Budny, a potem Czechowic, pozostawił w układzie łacińskim: „*P o d n i ó s ł s z y t e d y o c z y s w o j e*, gdy był w mękach“. Układ ten pozostał w następnych wydaniach, choć słowo „*t e d y*“, którego brak u Budnego, zostało w Nowym Testamencie 1593 i 1594 zmienione na wzięte z Biblii Brzeskiej „*a*“.

Łu. 16, 24. „*et ipse clamans dixit*“ ks. Wujek w 1580, 1582, 1584, 1590 dokładnie oddaje: „a on zawoławszy rzekł“, jak Biblia Budnego (*i o n*) i Czechowic w obydwu wydaniach (*o n t e d y*), co pozostawiając na boku zarówno Wulgatę (*e t i p s e*), Leopolicę jak i Biblię Brzeską

<sup>21)</sup> W 1593 r. ks. Wujek wyraził to następującymi słowami: „W samym lepak pisma S. na Polskie przekładaniu takem się zachował, (według nauki Augustyna y Hieronyma ś) że ile być mogło, a ile rzecz nasza Polska dopuszczała, słowom od słowa przelożył, nic nie przydawiając ani uymuiąc, ani odmieniając z pisma ś. a więcej własności słów Graeckich i Lacińskich, aniżli gładkości albo ozdobności słów Polskich folgując. Dla czegom też wiele Graecysmów i Hebraismów, to jest własności mowy Graeckiej y Lacińskiej w texcie naszym umyślnie zostawił (str. 20).

(tedy) w 1593 zmienił na „i zawoławszy rzekł“. W 1599 zmieniono jeszcze na: „a on wołając“.

J. 16, 10. „et iam non videbitis me“, u Leopolicy: „a już mię nie ujrzycie“, ks. Wujek w wydaniu 1579, 1582 i 1590 oddał dokładnie: „a już nie ujrzycie mię“ (Budny: a już nie obaczycie mię), co w wydaniu z 1584 poprawione zostało według Leopolicy, aby w 1593 i 1594 jeszcze poprawić wprowadzając z Nieśw. Biblii Brzeskiej, NT Brzeskiego i Czechowica słowo „w i ę c e j“ wydrukowane kursywą (w 1596 w nawiasach): „a już mię więcej nie ujrzycie“.

W dosłowności swojej ks. Wujek czasem jest przesadny i to na niekorzyść dla polskiego stylu.

Mat. 22, 8. „nuptiae quidem paratae sunt“ chcąc koniecznie oddać „quidem“ po polsku, przetłumaczył w 1580, 1582, 1584, 1590: „weśleć jednak gotowe jest“ wzorowane na NT Budngo. „swadba jednak gotowa jest“. Jeżeli „quidem“ miało już być koniecznie przetłumaczone, to lepsze było Leopolicy: „godyć iście są zgotowane“. To też w 1593 choć opuszczono owo „quidem“ z Wulg., w części powrócono do jego przekładu: „godyć są gotowe“.

Przykładów podobnie ścisłego, niewolniczego trzymania się nawet układu wyrazów łacińskiego tekstu Wulgaty, można by cytować więcej. Obok tego jednak znajdują się drobne odchylenia w układzie wyrazów lub w gramatycznych formach na korzyść polskiego stylu lub greckiego języka. Oto przykłady takich odchyień.

Mat. 22, 5. „illi autem neglexerunt et abierunt“ (gr.: amelēsantes apêlthon) zamiast Leopolicy „ale oni tak zaniedbali i rozeszli się“, ks. Wujek 1580, 1582, 1584, 1590 tłumaczy: „a oni zaniedbawszy poszli“, jak Budny, co w 1593 i 1594 jeszcze zmienił na dokładniejsze: „odeszli“, jak u Czechowica.

Mat. 22, 11. Wulg.: „intrauit autem rex“ (gr.: eiselhôn de) ks. Wujek tłumaczy, jak wszystkie innowiercze polskie przekłady, według greckiego: „a wszedłszy król“.

Mk 8, 7. Wulg. „et ipsos benedixit et iussit“ (gr.: eulogêsas... eipen) ks. Wujek tłumaczy we wszystkich swych wydaniach: „i te błogosławiwszy rozkazał (kazał)“.

Luk. 1, 30. Słowa anioła do Najśw. Maryi Panny z Wulg.: „invenisti enim gratiam apud Deum“, u ks. Wujka w 1579, 1582, 1584, 1590 są ułożone: „boś z n a l a z ł a łaskę u Boga“. W 1593 i 1594 ks. J. Wujek poprawił to dokładnie według Leopolicy lub Czechowica: „abowiem znalazłaś łaskę u Boga“, a więc w układzie lepiej odpowiadającym tekstowi Wulgaty. Podobny układ ma Seklucjan i Czechowic z 1594 r.

Luk. 1, 36. Słowa archanioła Gabriela do Najśw. Maryi Panny o św. Elżbiecie z Wulg.: „et hic mensis sextus est illi“ ks. J. Wujek w 1579, 1582, 1584, 1590 oddaje w układzie. „i ten miesiąc jest szósty“ onej, którą zowią niepłodną“. Układ ten pomiędzy polskimi przekładami jest oryginalny. W 1593 i 1594 jednak zmieniono ten układ na ten, jaki zrobił Leopolicy i Budny:

„a ten miesiąc sz ó s t y j e s t o n e j“, co dokładniej oddaje Wulgatę niż układ poprzedni.

Łuk. 16, 19. Wulg: „qui induebatur“ (gr.: *kai enedidysketo*) ks. Wujek tłumaczy w 1580, 1582 zgodnie z Seklucjanem i Budnym: „i obłuczyl się“, co później zmienił na: „k t ó r y obłuczyl się“. W 1593 jednak w tekście ks. Wujek umieścił: „a obłuczyl się“<sup>22)</sup>, jak mają Biblia Brzeska, NT Brzeski, Nieśw. i Czechowic, a tylko marginesowa uwaga głosi, że niektóre łacińskie rękopisy trzeba tłumaczyć: „który się obłuczyl“.

J. 16, 8. Wulg: „et cum venerit ille“ (gr.: *kai elthôn*) ks. Wujek tłumaczy „a o n p r z y s z e d s z y“ jak Budny i Czechowic, choć Leopolda miał: „a g d y o n p r z y j d z i e“. Dopiero w 1599 zamieniono tę formę na bardziej zbliżoną do łaciny: „a o n g d y p r z y j d z i e“. Ks. Wujek w 1580 przez swój przekład zbliżony bardziej do greckiego tekstu niż do łacińskiego, rozróżnił to miejsce od podobnie w Wulgacie brzmiącego w w. 13: „cum autem venerit“, (gr.: *hota de elthê*), „a g d y p r z y j d z i e“.

Odchylenia od łacińskiego tekstu, jakie zauważamy w tekstach ks. Wujka, polegają na innym, bardziej dostosowanym do stylu polskiego języka układzie wyrazów w zdaniu<sup>23)</sup>. Często w nich jednak spotyka się zmiana formy czasownika. Ks. Wujek niejednokrotnie w polskim tekście umieszczał czasowniki w imiesłowie tam, gdzie spotykał łacińskie *cum*, lub zestawione dwa czasowniki obok siebie. Robił to zwłaszcza tam, gdzie czasownik w greckim tekście był również postawiony w imiesłowie<sup>24)</sup>.

Jak każdy tłumacz, tak samo ks. Wujek często szukał odpowiednich polskich słów na oddanie tego, co było w jego łacińskim tekście. Widać jak tekst raz przetłumaczony poprawiał, jak wracał do brzmienia poprzedniego lub szukał jeszcze lepszych wyrażań, po to, aby najlepsze pozostawić w wydaniu z 1593 r. Poza wszyst-

<sup>22)</sup> Ks. J. Gołąb przez pomyłkę przeczytał: „obtoczył się“. Zob. art. cyt. III (1904) z III i IV, str. 62—64.

<sup>23)</sup> Odnośnie do Nowego Testamentu z 1593 r. szerzej omawia to ks. J. Gołąb art. cyt. III (1904) z. I i II, str. 73 n.

<sup>24)</sup> W 1593 ks. J. Wujek tak to opisuje: „Com też snadniey y z lepszym rozumieniem z Greckiego, a niżli z Lacińskiego na nasz Polski język przełożyć mógł, tegom też nie opuścił. Jako na przykład, one Aorysty Graeckie, których Lacinicy nie mają, y przetoż ie rozmaicie wykładają, my ie z Graeckiego słowem jednym właśnie wyrażamy“. Dalej zaś podaje kilka przykładów takiego sposobu przekładania. Ks. J. Wujek jednak ani tu nie był niewolnikiem form. Zdarzają się bowiem wypadki, gdzie dokładny przekład i piękno polskiego stylu nakazywało odstąpienie od form imiesłowowych użytych zarówno w łacińskim, jak i w greckim tekście. Ks. Wujek wtedy o styl dbał, a nie o zachowanie formy słów. Przykłady podaje ks. J. Gołąb, art. cyt. III (1904) z. I i II, str. 67, 69 i 72.

kimi przykładami cytowanymi wyżej. które mówiły o ciągłym poprawianiu tłumaczenia przez Ks. Wujka jako charakterystyczne dla jego szukania odpowiednich polskich wyrażen możemy wskazać jeszcze przykłady następujące:

Mat. 22, 2 nn. W perykopie o godach małżeńskich ks. Wujek nie mógł się zdecydować, aby wybrać jedno spośród dwóch: Leopolicy „gody“, czy z przekładów innowierczych „wesele“. „Swadba“ z NT Budnego nie wchodziła w rachubę. Skutkiem tego był fakt, że w 1580, 1582, 1584, 1590 w drugim i trzecim wierszu pozostawił „gody“, podczas gdy wiersz czwarty i ósmy mają „wesele“. Wydanie z 1593 przy pierwszej wzmiance (w. 2) podało „gody małżeńskie“, jak Biblia Brzeska, a w innych wypadkach tylko „gody“. Wydanie z 1599 ma wszędzie „gody“. Seklucjan podobnie w pierwszym wypadku umieszcza „wesele małżeńskie“, a w innych samo „wesele“. Budny zaś na początku „małżeńskie wesele“, dalej zaś „wesele“.

Mat. 22, 11 n. Jeszcze trudniejsze do rozstrzygnięcia było określenie szaty godowej. Leopolda z 1577 r. w obydwu wzmiankach o tej szacie używa wyrażenia „odzienie godowe“. Biblia Brzeska to samo nazywa „szatą wesela“. Ks. Wujek w 1580, 1582, 1584, 1590 w w. 11 wprowadza z NT Budnego lub pierwszego wydania Leopolda „odzienie swadziebne“ a w w. 12 za Nieśw., Biblią Brzeską mówi o „szacie wesela“. W 1593 r. ks. Wujek odrzucił „swadziebne odzienie“, a pomiędzy Leopoldą a Biblią Brzeską poszedł na kompromis i choć poprzednio była mowa tylko o godach, a nie weselu, użył w obydwu wypadkach nazwy „odzienie wesela“. W wyjaśnieniu jednak obok „odzienia wesela“ używa „szaty godowej“, na marginesie zaś przy tym jeszcze wspomina „szatę swadziebną“. Komisja z 1599 r. we wszystkich miejscach wprowadziła „szatę godową“.

Luk. 1, 27. „Nomen virginis Maria“ z Wulg. ks. J. Wujek tłumaczy za Leopoldą „pannie“ nie chcąc używać wyrażenia „panienka“ z Biblii Brzeskiej i TN Brzeskiego ani „dziewica“ użytego przez Budnego i Czechowica. W 1590, 1593 poprawił to na „a imię panny Maria“.

Luk. 1, 36. Określenie św. Elżbiety jako „powinowatej“ u Leopolda nie podobało się ks. Wujkowi. Sam w 1579, 1582, 1584, 1590 wprowadził słowo „przyrodna“ z Seklucjana lub Budnego, aby w 1593 zmienić je na „krewna“, wzięte z Biblii Brzeskiej, NT Brzeskiego, Nieśw. lub Czechowica.

Luk. 1, 35. Słowa Wulg: „Spiritus Sanctus superveniet in te“ Leopolda tłumaczy: „Duch święty zstąpi w cię“. Ks. J. Wujek dobierał w tym zdaniu coraz to nowych-słów. W 1579 i 1582: „przyjdzie na cię“, jak ma Biblia Budnego, w 1584: „zstąpi“, w 1590: „nadejdzie na cię“ jak ma Czechowic w obydwóch wydaniach, aby w 1593 i następnych wydaniach postawić niezależne od innowierczych polskich przekładów: „zstąpi na cię“.

Luk. 1, 38. „Ecce ancilla Domini“. W 1579, 1582 Najśw. Maria Panna była nazwana „nie wolnicą“ jak u Budnego. Od 1584 jednak na jej określenie pozostało słowo „służebnica“ wzięte z Seklucjana, Biblii Brzeskiej, NT Brzeskiego, Nieśw. Leopolda lub Czechowica.

Łuk. 16, 19. Ks. Wujek nie wiedział jak nazwać po polsku szaty wykonane z materiałów nazwanych w Wulgacie „purpura et byssus“ (gr: *porphyra kai byssos*). Nie chciał korzystać z Seklucjana, który je określa jako „szaty purpurowe i jedwabne“, Budnego — „szkarłat(?) i bisior(?)“, Czechowica — „purpura i subtelne płótno“ wzięte z marginesowej uwagi NT Budnego, ani Biblii Brzeskiej i NT Brzeskiego — „szkarłat i cienkie lniane odzienie“, wołał zostawić Leopolda „powłokę i bisior“, które dopiero w 1593 zmienił na „purpurę i bisior“, co w 1599 pozostawiono, z objaśnieniem w marginesowej uwadze powtórzonym za 1593 r. „Byssus było iakieś płótno z Indyej barzo miękkie subtelne a drogie iako iedwabnica“.

W tymże wierszu sposób życia bogacza określony „epulabatur quotidie splendide“ oryginalnie przetłumaczone początkowo (1580, 1582, 1590) przez „rozkosznie“, ks. Wujek zmienia już w 1584, a potem w 1593 i 1594 na „hojnie“ wzięte z Leopolda trzeciego wydania lub Biblii Brzeskiej. W 1596 zmienia słowo na „hojno“. W 1599 powrócono znów do „hojnie“.

„Epulatur“ za Seklucjanem, Biblią Brzeską, NT Brzeskim. Nieśw. ks. Wujek stale tłumaczył: „używał“. Znał jednak przekład Czechowica z 1577 r lub NT Budnego, jak świadczy jego marginesowa uwaga w 1593: „bywał dobrej myśli“ (Czechowicz z 1594 ma: „rozweselał się“)

Mk 8, 1. „Tłuszcz“ Seklucjana, Nieśw. Biblii Budnego i Leopolda u ks. Wujka pokutowała aż do 1593, kiedy to słowo zostało zamienione na oryginalne wujkowe „rzęsza“.

O wysiłkach ks. Wujka robionych w kierunku tym, aby przekład przy całej dokładności był jak najpiękniej napisany po polsku, świadczą oprócz wyszukiwania odpowiednich wyrażań jeszcze jego poprawki stylistyczne wprowadzane do tekstu. Poprawki te ciągle jeszcze na nowo poprawiał, a czasem i z tych nie był zadowolony i nawracał do propozycji poprzednich tak długo, aż przekład wyszedł zarówno dokładnie, jak pięknie.

Mk 8, 1. „ait illis“ Leopolda przetłumaczył: „rzekł do nich“, Ks. Wujek zaś w 1580, 1582 „mówił im“, 1584 powraca do Leopolda „rzekł do nich“, 1590 umieszcza ponownie „mówił im“, aby w 1593 powtórzyć za Biblią Brzeską i Nieśw. — „rzekł im“.

Mk 8, 2. Leopolda „mam lutość nad tłuszczą“ ks. Wujek 1580, 1582 układa „lutość mam nad tłuszczą“, aby w 1584 zmienić układ na ten, który był u Leopolda, a w 1590 znów zmienić tak, jak było w 1580 r. W 1593 wprowadza zasadniczą, oryginalną poprawkę i pisze: „żał mi tego ludu“, w czym znów w 1596 umieszcza słowo „tego“ w nawiasach, aby w 1599 skreśliła je Komisja.

Mk 8, 4. Zdanie Leopolda: „skądżeby ich kto mógł nakarmić tu chleby na puszczy“ oddające Wulg: „unde illos quis poterit hic saturare panibus in solitudine“ ks. Wujek układa w 1580, 1584, 1590 „skąd tych może kto tu nakarmić chlebami“, jak u Budnego, aby w 1584 zmienić pierwsze słowo na „skądże“, a w 1593 powtórzyć za Biblią

Brzeską, Nieśw. i Czechowicem jeszcze inny układ: „Skądże tych m o ż e kto tu na puszczy nakarmić chlebem?“.

Mk 8, 5. „qui dixerunt“ Leopolda tłumaczy: „oni odpowiedzieli“, ks. Wujek zaś 1580, 1582 „a oni rzekli“ jak Czechowic, 1584: jak Leopolda, a 1590 i 1593, jak w 1582.

Luk. 1, 30. Leopolda oraz Czechowic „i rzekł do niej anioł“. Ks. Wujek zaś 1579, 1582: „rzekł jej anioł“, 1584: „i rzekł anioł do niej“, tak samo w 1590, a w 1593 powraca do brzmienia z 1579 r. „i rzekł jej anioł“.

Luk. 1, 32 Leopolda: „da mu Pan Bóg“. Ks. Wujek zaś 1579, 1582: „jemu“, 1584: „mu“, 1590: „jemu“, 1593: „mu“.

W tym samym wierszu Seklucjan, Nieśw. i Leopolda: „i będzie królował“. Ks. Wujek zaś 1579, 1582: „i królować będzie“, jak ma Budny, 1584: „i będzie królował“ 1590: „i królować będzie“, 1593: „i będzie królował“.

Luk. 1, 38. Tekst przetłumaczony przez Biblię Brzeską, NT Brzeski i Leopolda: „niech się ze mną dzieje“, ks. J. Wujek w 1579, 1582 tłumaczy: „niech mi będzie wedle mowy twojej“, jak Biblia Budnego (NT Budnego ma: „wedle słowa twego“), a w 1584, 1590 „niech mi się stanie według słowa twego“, co w 1593, 1594 zmodyfikował na: „wedle“, a w ten sposób dokładnie powtórzył Seklucjana i Czechowica, aby w 1596, 1599 powrócić znów do: „według“.

Luk. 16, 20. Słowa o Łazarzu umieszczone u Leopolda: „pełen wrzodów“ ks. J. Wujek w 1580, 1582 opuszcza prawdopodobnie przez niedopatrzenie. W 1584, 1590 umieszcza je w brzmieniu Leopolda. W 1593 ks. Wujek wprowadza przekład: „wszytek owrzodziły“, ale 1594 wprowadza drobną poprawkę: „wszystek“, co w 1596 znów poprawił na „wszytek“, aby w 1599 powrócono do poprzedniego przekładu i brzmienia Leopolda: „pełen wrzodów“.

Luk. 16, 22. Abraham „był niesion“ u Leopolda; w Biblii Brzeskiej i NT Brzeskim „niesion był“, w Biblii Budnego: „donesiono go“, a u ks. J. Wujka 1580, 1582, 1590: „zaniecion jest“, 1584 jak u Leopolda „był niesion“, 1593: „a odniesion był“ jak u Czechowica, w 1599 wreszcie: „poniesion był“.

Luk. 16, 25. Leopolda: „a Łazarz także wiele złego“, a u ks. Wujka 1580, 1582, 1590: „a Łazarz także zło“, (u Budnego: „a Łazarz także złe“), 1584: „a Łazarz także (odniósł) wiele złego“, 1593: „a Łazarz także złe“.

W tym samym wierszu dalej u Leopolda Łazarz „jest w pocieszeniu“ a u ks. Wujka 1580, 1582, 1590 Łazarz „się cieszy“, jak ma Budny, 1584: „jest w pocieszeniu“ jak u Leopolda, 1593: „ma pociechę“, jak u Czechowica.

Przy wszystkich tych poprawkach i przy całym staraniu o przekład dokładny ks. Wujek unikał wkładania w tekst swego przekładu słów, których brak w łacińskim lub greckim tekście. W jednym wypadku własne, a dwóch innych za Leopolda w 1584 r., o ile zdołaliśmy zauważyć, takie słowa umieścił.

Mat. 22, 7. Ks. J. Wujek w 1580, 1582, 1584 za pierwszym wydaniem Leopolity w nawiasach umieścił dodatkowe „to“ w zdaniu: „A usłyszawszy (to) król on“. Później wyjaśniające słówko skreślone zarówno u Leopolity, jak u ks. J. Wujka <sup>25)</sup>.

Łuk. 16, 20. Wulg „et erat“ ks. Wujek tłumaczy: „i był“ w 1580 i 1582 r., w 1584 jednak za Leopolitą poprawia na: „i był też“, jak ma Nieśw. i Biblia Brzeska, (NT Brzeski „a był też“). W 1590, 1593, 1594 zmienia to na: „był też“, jak u Seklucjana, Budnego (w NT Budnego słowo „też“ zostało wzięte w nawiasy) i Czechowica. W 1596 powraca do zbyt obciążonego: „i był też“. Korektorzy z 1599 pozostawili początkowe: „i był“.

Łuk. 16, 21. W 1584 ks. Wujek za Leopolitą dodaje nieistniejące ani w łacińskim ani w greckim tekście słowo: „nic“ <sup>26)</sup>.

W innych miejscach, nawet tam, gdzie w 1593 takie dodatkowe słowa widzimy <sup>27)</sup>, w praprzekładzie jego nie znalazło się „słowo, którego w Graeckim i Łacińskim niemasz“, a które ks. Wujek „dla lepszego wyrozumienia przydać musiał“ i w 1593 r. „inszą literą wydrukować“ polecił. W 1593 r. pod tym względem ks. Wujek był swobodniejszy niż wcześniej.

Mówiąc o praprzekładzie fragmentów Ewangelii zawartych w Po-stylli Mniejszej trzeba zwracać uwagę na możliwość zależności ks. Wujka od tych przekładów, które przed nim istniały. Tłumaczeniami tymi były: przekład Seklucjana, Leopolity dwa wydania, (trzecie datowane w 1577, prawdopodobnie również było znane ks. Wujkowi), Nieświeski Nowy Testament w kilku wydaniach; Nowy Testament Biblii Brzeskiej i z Biblii Budnego; ten ostatni poprawiony, został wydany w dwa lata po Biblii oddzielnie; Czechowicz wreszcie Nowy Testament swój podpisał 27 lipca 1577 i także wydał. Wszystkie zatem wydania Nowego Testamentu cytowane później przez ks. Wujka w 1593 r. mogły mu już być znane wtedy, gdy siadał do pracy albo przynajmniej robił ostatnie poprawki do wydania fragmentów swego przekładu Ewangelii.

Nie ulega wątpliwości, że ks. Wujek je znał. Wprawdzie nie pisze o tym, jak to zrobił we wstępie do wydania Nowego Testamentu w 1593 r. Niemniej jednak sam przekład wskazuje na to, że ks. Wujek nie dokonywał go bez żadnego przygotowania.

Przeglądając charakterystyczne dla poszczególnych tłumaczy wyrażenia, sposób przekładania oraz to, w jaki sposób tłumacz korzy-

<sup>25)</sup> Zob. wyżej, str. 22

<sup>26)</sup> Zob. wyżej, str. 22.

<sup>27)</sup> Np. Mk 8, 6: „ono“. Łuk. 16, 22: „on“. Łuk. 16, 26: „oni“. J. 16, 10 „więcej“.

stał z tych możliwości, jakie daje mu bogactwo polskiego języka w przekładaniu tych samych tekstów, musimy dojść do przekonania, że pewien wpływ na praprzekład ks. Wujka miało tłumaczenie Budnego, przeciwko któremu później tak ostro pisał. Zauważamy to we wszystkich badanych przez nas fragmentach. Oto przykłady, które na to wskazują:

Mat. 22, 4. Forma wyrazów: „Oto obiad mój zgotowałem“ jest ta sama u Budnego i u ks. Wujka 1580, 1582, 1584, 1590, podczas gdy Seklucjan, Leopolda, Nieśw. Biblia Brzeska, Czechowic i ks. Wujek 1593 mają: „Otom obiad mój nagotowałem“.

Mat. 22, 5. Ks. Wujek za Seklucjanem i Budnym tłumaczy „do folwarku“ w 1580, 1582, 1584 i 1590, podczas gdy w 1593 i następnych wydaniach za Leopoldą umieszcza: „do wsi“.

Luk. 1, 26. ks. Wujek w 1579, 1582, 1584, 1590 tłumaczy: „posłan był“ jak Biblia Budnego, a w późniejszych wydaniach: „posłan jest“, jak ma Leopolda, Nieśw. Biblia Brzeska, NT Brzeski i Czechowic.

Luk. 1, 28. ks. Wujek pisze. „A (i) wszedłszy“ w 1579, 1582, 1584, 1590, 1599, jak ma Budny, a w latach 1593, 1594, 1596: „wszedłszy tedy“ jak ma Leopolda Nieśw. Biblia Brzeska, NT Brzeski, Czechowic.

Luk. 1, 29. W wydaniach 1579, 1582, 1584, 1590 i u Budnego Najśw. Maria Panna „rozmyślała“, a w następnych wydaniach ks. Wujka, u Leopoldy, Nieśw. i Czechowica „myślała“.

Luk. 16, 21. U ks. J. Wujka w 1580, 1582, 1584, 1590 i u Budnego „psi przychodzący lizali“, podczas gdy u ks. Wujka 1593 i w następnych wydaniach, Nieśw. Biblię Brzeskiej, NT Brzeskim i u Czechowica „psi przychodząc lizali“.

Luk. 16, 25. Słowa Abrahama u ks. Wujka w 1580, 1582, 1590 i u Budnego brzmią „wspomnij, iżeś pobrał“, gdy tenże ks. Wujek w 1584, 1593 i w następnych wydaniach ma oryginalny przekład: „żeś odebrał“.

Luk. 16, 28. Ks. J. Wujek za Budnym tłumaczył: „żeby i ci nie przyszli“, aż do 1590 r., a od 1593 zmienił na zgodne z wszystkimi innymi przekładami Nowego Testamentu łącznie łącznie z Leopoldą: „żeby i oni nie przyszli“.

J. 16, 7. Przekład ks. J. Wujka: „bo jeśli nie odejdą“ umieszczony we wszystkich wydaniach jest zgodny tylko z Biblią Budnego.

J. 16, 8. „będzie strofował“ umieszcza tylko ks. Wujek w 1579, 1582, 1584, 1590, Budny i Czechowic, gdy inne wydania ks. Wujka i reszta tłumaczeń ma: „będzie karał“.

J. 16, 9. Przekład „z grzechu jednak“ jest tylko u ks. Wujka w 1579, 1582, 1584, 1590 i u Budnego („o grzech jednak“), podczas gdy następne wydania ks. Wujka i Czechowic mają przekład: „z grzechu mówię“.

J. 16, 12. Seklucjan, Biblia Budnego i ks. Wujek do 1590 umieszczali słowo „znosić“, ale od 1593 ks. Wujek zmienił je na „znieść“ może za Nieśw. NT Brzeskim i Czechowicem.

J. 16, 14. U Budnego i u ks. Wujka do 1590 r. Duch św. Chrystusa Pana



„rozszławi“, a u ks. J. Wujka od 1593 i w innowierczych przekładach poza Budnym: „onci mnie uwielbi“<sup>28)</sup>.

Tekst Ewangelii znajdujących się w wydaniu Nowego Testamentu Budnego z 1574 r. jest poprawiony w porównaniu z tekstem zawartym w całej Biblii. W miejscach tych, gdzie na skutek poprawek Budnego jest różnica pomiędzy jego tekstami, widać, że ks. Wujek korzystał z Biblii, a nie późniejszego poprawionego Nowego Testamentu<sup>29)</sup>. Miejsc wspólnych Nowego Testamentu Budnego z ks. Wujkiem jest mało<sup>30)</sup>.

Inne tłumaczenia wpływ na praprzekład fragmentów Ewangelii ks. Wujka wywarły nieznaczny. Katolicki przekład Nowego Testamentu zawarty w Biblii Leopolicy (1577) w niektórych miejscach jest trochę widoczny, w innych prawie całkowicie ginie. Ogólnie więc trzeba powiedzieć, że spośród innych tłumaczeń polskich nie wysuwa się na czoło, jak to widzimy z przekładem Budnego.

Jeżeli w praprzekładzie ks. Wujek czasem wykorzystał Budnego, czy zarówno w praprzekładzie, jak w poprawkach, poszedł za jakim polskim przekładem innowierczym, to nigdy tego nie robił bezmyślnie. Wykorzystał tylko zaletę innowierczego przekładu. Tam jednak, gdzie przekład obcy odstępował od tekstu, aby wprowadzić w przekładzie heretycką naukę, tam ks. Wujek go pomija i sam oddaje po polsku jak najbardziej dokładnie tekst łaciński.

Łuk. 1, 34. „Quoniam virum non cognosco“ z Wulg ks. J. Wujek w 1579, 1582 tłumaczy za Leopolicy z 1577 r. „gdyż męża nie znam“, jak Budny i Czechowic z 1577 i 1594 r. Biblia Brzeska i NT Brzeski mają „gdyż ja męża nie mam uznawać (uznać)“. W 1584 ks. Wujek pozostawił wyrażenie wzięte z pierwszego wydania Leopolicy: „nie poznawam“, co jednak zaraz zostało skreślone.

Ks. Wujek strzeże się również od początku nowych, wprowadzanych przez innowierców, wyrażeń związanych z religijnym życiem, a pozostawia te, które innowiercy chcieli usunąć. W omawianych przez nas perykopach znajdujemy tylko jedno takie wyrażenie.

Łuk. 16, 30. Wulg: „paenitentiam agent“ ks. Wujek od początku tłumaczy wyrażeniem utartym w polskim języku: „będa pokutować“

<sup>28)</sup> Inne przykłady zob. wyżej: Mat. 22,5; Mat. 22, 13 itd i prawie wszystkie przykłady na str. 35—37.

<sup>29)</sup> Zob. np. Mk 8, 1 — str. 23; Łuk. 1, 26 — str. 31; Łuk. 1, 35, str. 27, Łuk. 1, 37 — str. 24, Łuk. 1, 38 — str. 29; Łuk. 16, 24 — str. 24; J. 16, 7 — str. 31; J. 16, 12 — str. 31.

<sup>30)</sup> Zob. np. Mat. 22, 11 — str. 27; Mk 8, 9 — str. 36.

(Leopolita: „pokutę będą czynili“) podczas gdy Biblia Brzeska miejsce to oddaje przez „wżdy się uznają“, a wszystkie inne polskie innowiercze przekłady używają różnych form słowa: „kajać się“.

Fragmety Ewangelii przetłumaczone przez ks. Wujka zostały umieszczone w pierwszym wydaniu jego Postylli Mniejszej, a w drugim jej wydaniu z 1582 r. fragmenty te zostały przedrukowane bez żadnych zmian. Różnice, jakie pomiędzy tymi wydaniem zauważyłem, są bardzo rzadkie, a dotyczą tylko pisowni, tak że mogą być zaliczone do niedopatrzeń korektorskich. Następne jednak wydania Postylli przynoszą już teksty poprawiane przypuszczalnie przez samego ks. Wujka. Wydaje się, że nie będzie bez pożytku zbadanie kierunku, w jakim szła dalsza praca ks. Wujka nad przetłumaczonymi już tekstami Ewangelii.

Z drugim wydaniem Postylli Katolickiej ks. Wujka przyszły poprawki jego praprzekładu. Pierwsza poprawka (1584) do praprzekładu wniosła elementy właściwe przekładowi Leopolicy.

Mk 8, 6. Chrystus Pan rozkazał ludziom „siedzieć“ w 1580 i 1582. Od 1584 jednak ks. Wujek zmienił to słowo na właściwsze, a takie samo jak u Leopolicy, Seklucjana i Czechowica: „uśieść“.

Mk 8, 9. Leopolita i 1584: „tych którzy“, a inne wydania ks. Wujka, Nieśw. Budny i Biblia Brzeska „tych, co jedli“.

Luk. 16, 20. Łazarza za Wulę „quidam“, Seklucjanem, Nieśw. Biblią Brzeską, NT Brzeskim i Czechowicem ks. Wujek określa w 1580, 1582, 1590, 1593 polskim odpowiednikiem „niektóry“, gdy Leopolita i 1584 określają go „jeden“.

Luk. 16, 22. „factum est autem“ ks. J. Wujek tłumaczy: „stało się tedy“ w 1580, 1582 i 1590, podczas gdy 1584 nawraca do Seklucjana i Leopolicy: „i stało się jest“. W 1593 poprawia: „i stało się, że“ co przypomina Nieśw. Biblię Brzeską, NT Brzeski i Czechowica „i przydało się, że“, oraz Biblię Budnego: „stało się zaś (że)“.

Luk. 16, 26. Seklucjan, Leopolita i 1584 mają układ: „wielka otchłań“, a inne wydania ks. Wujka i przekłady innowiercze: „otchłań wielka“.

Luk. 16, 28. Leopolita i 1584: „pięciu bratów“, a ks. Wujek w innych wydaniach i przekłady innowiercze: „pięć braciey“ (Seklucjan: „siedem braciey“).

Luk. 16, 30. Wulg. „si quis ierit“ ks. Wujek w 1580, 1582, 1590 tłumaczy: „jeśli szedłby“. W 1584 ks. Wujek powrócił do tekstu Leopolicy zgodnego z Budnym: „jeśliby szedł“ na to, aby w 1593 poprawić za Biblią Brzeską, Nieśw. NT Brzeskim i Czechowicem: „ale gdyby szedł“.

J. 16, 12. Leopolita i 1584: „jeszcze wam wiele rzeczy mam powiadać“, co ks. Wujek w 1579, 1582, 1590 powtarza opuszczając słowo „rzczy“ na to, aby w 1593 poprawić na: „mam ci wam jeszcze wiele mówić“, jak u Czechowica<sup>31)</sup>.

<sup>31)</sup> Inne przykłady zob. Mk 8, 1 — str. 23 i 28; Mk 8, 2 — str. 28; Mk 8, 5 — Ruch Biblijny I

Różnice pomiędzy poszczególnymi wydaniem Biblii Leopoldy nie są wielkie. Tam jednak, gdzie Leopoldy zmienił swój tekst, poprawki ks. Wujka nawiązują do pierwszego wydania.

Mk 8, 1. U ks. Wujka w 1584 układ: „zasię gdy była wielka tłuszcza“ idzie za pierwszym wydaniem Leopoldy. Trzecie bowiem ma: „gdy zasię była...“

J. 13, 1—15. Ewangelia na Wielki Czwartek w Postyllach ks. J. Wujka aż do 1590 r. przetrwała nie w przekładzie ks. J. Wujka, ale w tłumaczeniu Leopoldy wziętym z wydania pierwszego.<sup>32)</sup>

Poprawek nawiązujących do trzeciego wydania Leopoldy nie możemy zauważyć. Wydaje się też, że na podstawie dotychczasowych spostrzeżeń możemy wyciągnąć wniosek, że ks. Wujek przy praprzekładzie korzystał z trzeciego wydania; przy poprawce z 1584 r. korzystał tylko z pierwszego wydania Leopoldy. Korzystanie to jednak musiało mieć swoisty charakter.

Wiemy o tym, że w pierwszym wydaniu Postylli Katolickiej ks. Wujek nie umieścił swego przekładu Ewangelii, tylko tłumaczenie pierwszego wydania Leopoldy. Widocznie zatem przygotowując do druku drugie wydanie tej Postylli miał pod ręką pierwsze jej wydanie, a umieszczając w nim własny przekład w poprawkach nie mógł się oderwać od tekstu swego profesora lub też poprawki robił bezpośrednio na tekście Leopoldy z pierwszego wydania swej Postylli Katolickiej i przeoczył przy tym niektóre drobne różnice.

Tekst Ewangelii w Postylli Mniejszej z 1590 r. niewiele się różni od tekstu z wydań 1579/80 i 1582. Ks. Wujek w 1590 r. wprowadził do nich niewiele poprawek, z których najważniejsze zauważone to: w 1593 r.

Łuk. 1, 35. „Duch Święty nadejdzie na cię“<sup>33)</sup>.

Łuk. 16, 22 nn. Wprowadzenie łacińskiej pisowni imienia Abraham, zamiast dotychczasowej greckiej Abraam. Pisownia jednak grecka wróciła

Trzy wydania Postylli Mniejszej 1579/80, 1582 i 1590, w bardzo wielu wypadkach nawiązują do siebie niezależnie od wydania Postylli Katolickiej, 1584, która wyszła w międzyczasie. Przykładów

---

str. 29; Łuk. 1, 32 — str. 29; Łuk. 1, 33 — str. 22; Łuk. 1, 37 — str. 24; Łuk. 1, 38 — str. 29; Łuk. 16, 19 — str. 29; Łuk. 16, 20 — str. 29; Łuk. 16, 21 — str. 30; Łuk. 16, 22 — str. 29; Łuk. 16, 26 — str. 23; J. 16, 10 — str. 25.

<sup>32)</sup> Inne przykłady zob. Mat. 22, 7 — str. 22 i 30; Mat. 22, 11 — str. 27; Mk 8, 1 — str. 23; Łuk. 1, 34 — str. 32; Łuk. 1, 35 — str. 27.

<sup>33)</sup> Zob. str. 27.

na to nowych nie chcę już cytować, bo aż nadto wiele ich jest podanych w poprzednich zestawieniach.

Z zestawień tych wynika również, że różnice pomiędzy tekstem Ewangelii z wydań 1580, 1582 i 1590 nie są tak wielkie jak pomiędzy tymi wydaniem a 1584 r. Odnosi się wrażenie, że ks. Wujek perykopy te przedrukował z poprawkami tylko, robionymi znów na tekście Ewangelii z poprzedniego wydania Postylli Mniejszej.

Takie, niezależne od siebie przedrukowywanie fragmentów Ewangelii, a zwłaszcza poprawki w poszczególnych wydaniach robione w Postylli Mniejszej prawdopodobnie znów niezależnie od poprawek w Postylli Katolickiej, zmuszają nas do wniosku, że ks. Wujek w ten sposób nie mógł prowadzić pracy nad przekładem w tekście Ewangelii, gdyby miał ją całą przetłumaczoną i całą przygotowywał do druku. Analiza poprawek dokonywanych przez ks. Wujka w perykopach Ewangelii umieszczonych w Postyllach wskazuje na to, że prawdopodobnie ks. Wujek przed wyjazdem na Węgry w 1587 r. nie miał jeszcze przekładu całych Ewangelii, a tylko te perykopy, które umieścił w Postyllach.

Po powrocie z Węgier w 1589 r., kiedy ks. Wujek właściwie zaczął pracować nad tłumaczeniem Nowego Testamentu, praca jego poszła w nowym kierunku. Nowy Testament w 1593 r. jest przetłumaczony z wyraźnym wykorzystaniem Biblii Brzeskiej, czasem na niekorzyść nie tylko poprzedniej pracy ks. Wujka, ale nawet Wulgaty, której poprzednie próby przekładu ściślej się trzymały. Przykłady potwierdzające to spostrzeżenie zachodziły już kilka razy<sup>34</sup>.

Oto jeszcze kilka charakterystycznych ze względu na to, że są poprawkami prawie nic nie znaczącymi, a mającymi na celu tylko wygładzenie stylu.

Mat. 22, 3. Przekład: „z a p r o s z o n y c h na g o d y“, który u ks. J. Wujka występuje od 1593 r. na miejsce „p r o s z o n y c h na g o d y“, z poprzednich wydań, jest całkowicie zgodny z Biblią Brzeską.

Mat. 22, 4. Określenie: „karmne b y d ł o“ występuje w 1580, 1582, 1584, 1590. (Biblia Budnego: karmione b y d ł o). NT Budnego: karmne (r z e c z y)“. Od 1593 r. jednak na miejsce tego przekładu występuje określenie gorsze: „karmne r z e c z y“ (słowo rzeczy pisane kursywą), ale zgodne z Biblią Brzeską, NT Budnego, Nieśw. Czechowicem, a nawet Leopolią.

Mat. 22, 8. Dziwnym sposobem „s ł u ż e b n i c y“ z Biblii Brzeskiej, NT Brze-

<sup>34</sup>) Zob. wyżej Mat. 22, 2; Mat. 22, 4; Mk 8, 1; Mk 8, 4; Mk 8, 9; Łuk. 1, 26; Łuk. 1, 28; Łuk. 1, 26; Łuk. 1, 37; Łuk. 16, 19; Łuk. 16, 120; Łuk. 16, 21; Łuk. 16, 23; Łuk. 16, 30; J. 16, 10.

skiego, Nieśw. i Czechowica znaleźli się u ks. Wujka 1593, podczas gdy poprzednie wydania ks. Wujka w tym, jak i we wszystkich innych miejscach (inne miejsca także w 1593 r.) mówią o „sługach“.

Mat. 22, 11. Leopolita: „wszedł potym król chcąc oglądać goście swoje“, Ks. Wujek zaś 1580, 1582, 1584 i 1590 przetłumaczył dokładniej, „aby oglądał siedzących“ (w Biblii Budnego „oglądać siedzących“, a w NT Budnego „siedzące“), ale w 1593 zmienił to na „siedzące“ jak w Brzeskiej Biblii i NT Brzeskim i Nieśw.

Mat. 22, 11. Wulg. „vidit“ ks. Wujek do 1590 za Leopolitą, Budnym, i Seklucjanem tłumaczył: „ujrzał“, od 1593 jednak zgodnie z Biblią Brzeską, Nieśw. i Czechowicem „obaczył“.

Mat. 22, 12. „At ille obmutuit“ u Leopolity „zamilkł“, ks. Wujek oddał słowem: „zamilczał“, (Biblia Budnego „zamilczał się“ a Seklucjan i NT Budnego „się zamilczał“), aby w 1593 powrócił do Biblii Brzeskiej, Nieśw., i Czechowica. „zamilknął“.

Mk 8, 3. „et si dimisero eos ieiunos in domum suam“, ks. Wujek 1580, 1582, 1584, 1590 bardzo ładnie i oryginalnie tłumaczy: „a jeśli je rozpuszczę głodne do domów ich“, co w 1593 i 1594 poprawił na gorsze, ale użyte przez Leopolitę, Nieśw. Biblię Brzeską i Czechowica, a równocześnie dosłowniejsze: „opuszczę“.

Mk 8, 9. Wulg. „quasi quattuor millia“ ks. Wujek tłumaczy za NT Budnego w 1580, 1582, 1590 „jak miarzą cztery tysiące“. W 1584 jednak poszedł za Seklucjanem, Leopolitą i Nieśw. Biblią poprawiając na „jakoby“, co w 1593 r. poprawił jeszcze na: „około“ zgodnie z Biblią Budnego i Biblią Brzeską.

Łuk. 1, 28. ks. J. Wujek w 1579, 1582, 1584, 1590, 1599 pisał: „a (i) wszedłszy“ zgodnie z Budnym, w 1593, 1594, 1596 jednak pisał „wszedłszy tedy“ zgodnie z Leopolitą, Biblią Brzeską, Nieśw. i Czechowicem.

Łuk. 1, 29. Do 1590 Najśw. Maria Panna „strwożyła się“, jak u Budnego a od 1593 „zatrwożyła się“ jak ma Biblia Brzeska i Czechowic.

Łuk. 1, 35. Wulg. „virtus Altissimi obumbrabit tibi“ ks. Wujek do 1590 r. tłumaczył: „zasłoni“, jak ma Leopolita i Budny, od 1593 r. jednak „zaćmi tobie“, jak ma Seklucjan, Biblia Brzeska i Czechowic.

Łuk. 16, 19. Układ w Wulg. u Leopolity oraz 1580, 1582, 1584 i 1590: „człowiek niektóry był bogaty“, a w 1593, NT Brzeskim, Nieśw. i Biblii Brzeskiej: „był niektóry człowiek bogaty“.

Łuk. 16, 21. Wulg. „cupiens saturari“ ks. J. Wujek do 1590 r. tłumaczył za Budnym „żądając najeść się“, (Budny „żądający“) od 1593 jednak tłumaczy: „chcąc być nasycon“ zgodnie z Leopolitą, Biblią Brzeską, NT Brzeskim Nieśw. i Czechowicem.

W tym samym wierszu Wulg. „quae cadebant de mensa divitis“ ks. Wujek do 1590 r. tłumaczył: „padających od stołu bogatego“ (Budny: „ze stołu“), od 1593 jednak zgodnie z innymi innowierczymi przekładami polskimi łącznie z Biblią Brzeską: „które padały ze stołu bogaczowego“.

Łuk. 16, 26. Wulg. „transire... transmeare“ Leopolita tłumaczy: „przejsz... się przeprawić“, ks. Wujek 1580, 1582, 1590 i Budny:

„przestąpić... przejsć“, 1584: „przestąpić... się przeprawić“, a 1593 i Biblia Brzeska: „przejsć... przyjsć“.

J. 16, 6. „quia haec locutus sum vobis“, ks. Wujek przetłumaczył w 1579, 1582, 1584, 1590: „iżem to mówić wam“ (Budny: wymówić) w 1593 zmienił ten przekład według Biblii Brzeskiej, NT Brzeskiego i Czechowica. „iżem to wam powiedział“.

J. 16, 13. Ks. J. Wujek tłumaczy „cokolwiek usłyszy, to powie“ w 1593 tak samo jak w Biblii Brzeskiej, NT Brzeskim i u Czechowica, podczas gdy w pierwszych wydaniach było „mówić będzie“ jak u Budnego.

W tym samym wierszu „opowie wam“ z pierwszych wydań zgodnych z Budnym, Seklucjanem i Nieśw. zostało zmienione na „oznajmi wam“ zgodne z Biblią Brzeską, NT Brzeskim i Czechowicem.

Większość z tych przykładów potwierdzając wpływ Biblii Brzeskiej na przekład Nowego Testamentu z 1593, potwierdza równocześnie wpływ Budnego na jego praprzekład fragmentów Ewangelii wydawanych do 1590 r.

Zanim więc doszło do właściwego przekładu Nowego Testamentu ks. Wujek ulegał trzem z kolei tendencjom. Przy praprzekładzie w 1579/80 r. widzimy wpływ Budnego, w 1584 nawrót do przekładu Leopolda z pierwszego wydania jego Biblii, w 1593 r. wreszcie zauważymy wpływ Biblii Brzeskiej. Liczbowe zestawienie zauważonych przez nas styczości ks. Wujka z wspomnianymi przekładami wykazują, o ile ks. Wujek tym tendencjom ulegał.

U św. Mateusza na czternaście wierszy przez nas omówionych pięć miejsc wspólnych ma ks. Wujek w 1580 r. z Budnym, a jedno tylko w 1593. Z Leopoldą te same wiersze wykazują sześć miejsc wspólnych w 1584 r., a jedno tylko w 1593 r., z Biblią Brzeską, wreszcie jedno miejsce wspólne w praprzekładzie, a cztery w 1593 r.

U św. Marka na dziewięć wierszy omówionych Budny ma dwa miejsca wspólne z ks. Wujkiem w 1580 i 1584, a jedno tylko z 1593; Leopolda jedno miejsce wspólne w 1580, pięć w 1584 a dwa w 1593; Biblia Brzeska wreszcie jedno miejsce wspólne w 1580 i 1582, ale cztery w 1593.

U św. Łukasza przy opisie Zwiastowania Najśw. Maryi Panny, na trzynaście omówionych wierszy można zauważyć dziesięć miejsc wspólnych ks. Wujka i Budnego w 1579, ale tylko dwa w 1584 i cztery w 1594; ks. Wujka z Leopoldą dwa miejsca wspólne w 1579, ale dziesięć w 1584 i osiem w 1593; ks. Wujka z Biblią Brzeską po jednym w 1579 i 1584, ale cztery w 1593.

Św. Łukasz 16, na trzynaście omówionych wierszy ks. Wujek ma wspólne z Budnym sześć miejsc w 1580, ale tylko trzy w 1584 i cztery w 1593; z Leopoldą jedno miejsce w 1580, ale trzynaście w 1584 i znów jedno tylko w 1593; z Biblią Brzeską zaś trzy w 1580, dwa w 1584, ale dwanaście w 1593.

U św. Jana wpływ poszczególnych przekładów na ks. Wujka nie jest tak wyraźny, jak u św. Łukasza, ale również wybijają się Budny w 1579, Leopolda w 1584, a Biblia Brzeska w 1593 r. na pierwsze miejsce.

Zestawienia te nie obejmują miejsc, które wszystkie przekłady oddają jednakowo, razem z ks. J. Wujkiem, ani też tych, gdzie jednakowo tłumaczą wszystkie przekłady poza ks. Wujkiem. Drugich niema zbyt wiele, a uwzględnienie ich w zestawieniu nie prowadziłyby nas do porządnego wykazania zależności, pierwsze zaś to jak gdyby kanwa, na której dopiero występują różnice, zależności i oryginalność.

Oprócz wykazanych liczbowo miejsc wspólnych ks. Wujka z wspomnianymi przekładami, zestawienie wykazuje dość dużą liczbę miejsc, w których przekład ks. Wujka z 1593 r. jest zgodny z przekładem Czechowica, (np. Łuk. 16, 19—31: trzy miejsca w 1580 r. dwa w 1584 r., ale dziesięć w 1593 r.). Ponieważ jednak wszystkie te miejsca, w których Czechowic jest zgodny z ks. Wujkiem są to miejsca, gdzie Czechowic powtarza tekst Biblii Brzeskiej, dlatego mówimy o wpływie Biblii Brzeskiej na ks. Wujka, a nie przekładu Czechowica.

Mówiąc o tendencjach w praprzekładzie Ewangelii ks. Wujka i w jego poprawkach pragniemy podkreślić, że są to tylko pewne tendencje, które się dają zauważyć w całkowicie oryginalnym przekładzie. Ks. J. Wujek zabierając się do przekładu odczytał się w przekładach poprzednich, miał je na pewno pod ręką, ale przekładał sam i sam starał się zrozumieć łaciński i grecki tekst i sam usiłował oddać go taką polszczyzną, na jaką go było stać. Gdy ten sam tłumaczony przez niego tekst przekładało już przed nim i poprawiało kilka osób, trudno, aby w pewnych wyrażeniach ks. Wujek z nimi się nie spotkał. Jeśli nawet, co jest możliwe, zapożyczył od nich czasem wyrażenia, to wykorzystał je do własnego przekładu oryginalnego, dokonanego z myślą sobie tylko właściwą. Myśl ta, o ile badania nasze są słuszne, to:

- 1) staranie się o jak najdokładniejsze, prawie niewolnicze oddanie łacińskiego tekstu po polsku, o ile możliwe nawet z zachowaniem porządku słów łacińskiego tekstu,
- 2) wyrażenie najdokładniejsze myśli autora, przy czym, jeśli ona nie była zbyt jasna w łacińskim tekście, ks. Wujek sięgał do tekstu greckiego,
- 3) oddanie tekstu najpiękniejszą polszczyzną i wyrażeniami utartymi w teologicznym polskim, sobie współczesnym języku, z wykluczeniem wprowadzanych przez innowierców wyrażenia nowych.

Zrozumienie tekstu, jak widać z przekładu, nie nastęrczało ks. Wujkowi wielkich trudności, albo też potrafił tak się w komentarzach odczytać, że nie widać, aby ta strona przekładu wymagała jakichkolwiek poprawek. Poprawki robione poprzez wszystkie wydania nie sięgają treści przekładu. Nawet miejsca, gdzie ks. Wujek

nie mógł znaleźć dobrego odpowiednika, gdzie szukał wyrazów dokładniej oddających treść, zmiany nie są głębokie. Wszystkie poprawki, a jest ich bardzo wiele, odnoszą się tylko do stylizacji przekładu i jego strony literackiej.

W przełożonych przez siebie perykopach Ewangelii ks. Wujek porobił wiele poprawek. Mimo to jednak wiele wyrażen użytych przez ks. Wujka w 1593 r. pochodzi już z praprzekładu, niejedna z poprawek, niektóre zaś wyrażenia z praprzekładu przeszły niezmiennie poprzez wszystkie poprawki łącznie z 1599 i do dziś są używane. Trzeba zaś zwrócić uwagę na to, że przy dokonywaniu poprawek 1599 r. prawdopodobnie miano tylko pod ręką wydanie Nowego Testamentu: 1593, 1594 r. i Postyllę z 1596 r., nie miano zaś wcześniejszych rękopisów ks. Wujka, ani wcześniejszych wydań jego Postylli. W poprawkach bowiem do wcześniejszych form przekładu ks. Wujka nie widać żadnego nawrotu, a jeśli są różnice pomiędzy wydaniem 1593 a 1596, to poprawki w 1599 utrzymują tekst z 1596 r.<sup>35)</sup> Częściej jeszcze przy tym niż do 1596 r. poprawki te sięgają do Leopolicy.

Oto kilka fragmentów praprzekładu z 1579/80 r.:

Mat. 2, 13—18:

Anioł Pański ukazał się we śnie Józefowi mówąc: Wstań a weźmij dziecę i matkę Jego, a uciecz do Egiptu, a bądź tam aż gdy powiem tobie. Bo będzie Herod szukał dzieciątka, aby je zatracił, Który wstawszy wziął dzieciątko i matkę jego nocą i uszedł do Egiptu i był tam aż do skonania Herodowego. Aby się spełniło co rzecono od Pana przez proroka mówiącego: Z Egiptu wezwałem syna mego. Tedy Herod widząc iż był omylon od mędrców, rozgniewał się bardzo, a posławszy pobił wszystkie dzieci, które były w Betleemie i we wszech granicach jego ode dwu lat i niżej, wedle czasu, którego się był dopytywał od mędrców. Tedy spełniło się, co rzecono przez Jeremiasza proroka mówiącego: Głos na Ramie słyszany jest, płkanie i narzekanie wielkie, Rachel płacząca synów swoich, a nie chciała być pocieszona, że ich nie masz.

Mat. 8, 1—13:

Gdy zstąpił Jezus z góry, szły za Nim wielkie tłuszcze. A oto trędowaty przystąpiwszy pokłonił się Jemu mówiąc: Panie, jeśli chcesz, możesz mnie oczyścić. I ściągnawszy Jezus ręką dotknął się go mówiąc. Chce, bądź czystym. A wnet oczyścił się trąd jego, i rzekł mu Jezus: Patrz, abyś nikomu nie powiadał. Ale idź, a ukaż się kapłanom, a ofiaruj dar, który przykazał Mojżesz na świadectwo im. I gdy szedł do Kafarnaum przyszedł do

<sup>35)</sup> Wyjątek zauważyłem tylko u J. 16,7, gdzie w 1599 pozostawiono z 1593 i 1594 formę „a b y c h“, podczas gdy 1596 ma „a b y m“, jak Leopolicyta. 1580, 1582, 1584 mają zbliżone do Biblii Brzeskiej: „że ja odejdem“.



niego rotmistrz prosząc go i mówiąc: Panie, sługa mój leży w domu powier-  
 trzem ruszony i ciężko się męczy. I rzekł mu Jezus: Ja przyjdę i ulecę go.  
 A odpowiadając rotmistrz rzekł: Panie, nie jestem dostojen, abys wszedł  
 pod dach mój, ale tylko rzecz słowo, a będzie uzdrowion sługa mój. Bo i ja  
 jestem człowiek pod władzą (drugiego) mając pod sobą żołnierze: a mówię  
 temu idź, i idzie, a drugiemu przyjdź i przychodzi, a służę memu uczynić  
 to i czyni. A usłyszawszy Jezus zadziwował się i rzekł idącym za sobą:  
 Prawdziwie mówię wam, nie znalazłem takiej wiary w Izraelu. A powiadam  
 wam: Iż mnodzy od wschodu i zachodu przyjdą i siedzieć będą z Abrahamem  
 i z Izakiem i z Jakubem w królestwie niebieskim: A synowie królestwa będą  
 wyrzuceni we wnętrze ciemności. Tam będzie płacz i zgrzytanie zębów. I rzekł  
 Jezus rotmistrzowi: Idź, a jakoś uwierzył, niech będzie tobie. I uzdrowion  
 jest sługa w onej godzinie.

#### Jan 3, 1—13:

Onego czasu był człowiek z faryzeuszów imieniem Nikodym, ksiązę ży-  
 dowskie. Ten przyszedł do Jezusa nocą i rzekł mu: Mistrzu, wiemy, żeś od  
 Boga przyszedł nauczycielem, bo żaden nie może tych znamion czynić, które  
 ty czynisz jeśliby Bóg nie był z nim. Odpowiedział Jezus i rzekł mu: Zaprawdę,  
 zaprawdę mówię tobie. Jeśli się kto nie urodzi znowu, nie może widzieć kró-  
 lestwa Bożego. Rzecze mu Nikodym: jakoż może człowiek rodzić się starym  
 będąc? azaż może w żywot matki swojej powtórę wniknąć i rodzić się? Odpo-  
 wiedział Jezus: Zaprawdę, zaprawdę mówię tobie: jeśli się kto nie urodzi  
 z wody a z Ducha Świętego, nie może wniknąć do królestwa Bożego. Co się  
 urodziło z ciała, ciało jest, a co się urodziło z Ducha, Duchem jest. Nie dziwuj  
 się, iżem ci rzekł iż się wam trzeba rodzić znowu. Duch kędy chce wieje, i głos  
 jego słyszysz, ale nie wiesz skąd idzie, albo dokąd idzie. Tak jest każdy  
 urodzony z Ducha. Odpowiedział Nikodym i rzekł mu: Jakoż to może być?  
 Odpowiedział Jezus a rzekł mu: Ty jesteś Mistrz Izraelski, a tego nie umiesz?  
 Zaprawdę, zaprawdę mówię tobie, iż co wiemy, mówimy, a cośmy widzieli,  
 świadczymy, a świadectwa naszego nie przyjmujecie. Jeśli rzeczy ziemskie  
 mówiłem wam, a nie wierzycie, jakoż gdybym wam mówił niebieskie, uwie-  
 rzycie? A żaden nie wstąpił do nieba, jedno który zstąpił z nieba, syn czło-  
 wieczy będący w niebie. A jako Mojżesz powiesił węża na puszczy, tak musi  
 być podwyższon syn człowieczy, aby każdy który wierzy weń nie zginął, ale  
 aby miał żywot wieczny.

#### Jan 16, 23—30:

Prawdziwie, prawdziwie mówię wam: jeśli będziecie o co prosili Ojca mego  
 w imię moje, da wam. Aż dotąd nie prosiliście niczego w imię moje. Proścież  
 a weźmiecie, aby wesele wasze pełne było. To w przypowieściach mówiłem  
 wam. Przyjdzie godzina, gdy już nie w przypowieściach będę mówił wam,  
 ale jawnie o Ojcu moim powiem wam. W on dzień w imię moje prosić bę-  
 dziecie. A nie mówię wam iż ja prosić będę Ojca za wami, bo sam Ojciec  
 miłuje was, iżeście wy mnie umiłowali i uwierzyliście iżem od Boga wyszedł.  
 Wyszedłem od Ojca i przyszedłem na świat, zaście ostawiam świat a idę do Ojca.  
 Mówili tedy uczniowie jego: Oto teraz jawnie mówisz, a przypowieści żadnej  
 nie mówisz. Teraz wiemy iż wiesz wszystko, a nie potrzebujesz, aby cię kto  
 pytał: w tym wierzymy, żeś od Boga wyszedł.

Zwiększony wpływ tekstu Leopolity w 1584 r. na przekładzie ks. Wujka odbił się ujemnie. Jakkolwiek bowiem w przekładzie z 1579/80 spotyka się czasem zdanie zbudowane niezdarnie na skutek zbyt silnego trzymania się nie tylko myśli, ale nawet układu słów Wulgaty w tekście polskim, choć spotyka się czasem wyrażenie, które później zostało zmienione, to jednak trzeba powiedzieć, że przekład ks. Wujka z 1579/80 r. jest dużo lepszy od tłumaczenia Leopolity. Toteż musiał spostrzec ks. Wujek. Wpływ bowiem Leopolity na przekład Nowego Testamentu z 1593 r. nie jest wielki.

Lublin

Ks. FELIKS GRYGLEWICZ

## WIADOMOŚCI I UWAGI

### POSTULATY W NAUCZANIU LITURGIKI

O. Thierry Maertens OSB z opactwa Saint-André, w artykule pt.: „*Le programme du cours de liturgie*“ („*Paroisse et liturgie*“ — nr. 1, 1952) wyraża pogląd, że liturgika należy do jednego z najbardziej upośledzonych przedmiotów, wykładanych w wyższych seminariach duchownych. To upośledzenie liturgiki przejawia się najpierw — według O. Maertensa — w niedostatecznej ilości wykładów, przeznaczonych na studium tego przedmiotu. Np. w seminariach w Belgii wykłady z liturgiki odbywają się przez trzy lata w wymiarze 1 godz. tygodniowo, a w seminariach francuskich jest tych wykładów jeszcze mniej.

Dalszym przejawem upośledzenia liturgiki — wedlug cytowanego autora — jest jej program, który ogranicza się prawie że wyłącznie do omawiania mszy św. i komentarza encykliki „*Mediator Dei*“. Wreszcie O. Maertens wyraża poważne zastrzeżenia odnośnie obecnej metody używanej przy nauczaniu liturgiki. I tak jedni wykładowcy patrzą na liturgikę jako na gałąź prawa kanonicznego, drudzy jako na dodatek do historii Kościoła, a wreszcie inni jako na część dogmatycznego traktatu o sakramentach św. Takie podejście pociąga za sobą niewłaściwe traktowanie liturgiki, która posiada przecież swoistą „fizjognomię“ i domaga się stosowania właściwej jej metody.

Po tych uwagach wstępnych sugeruje O. Maertens pewne postulaty, które, jego zdaniem winny być realizowane w nauczaniu liturgiki.

### Podręczniki

Istotnymi podręcznikami liturgiki winny być: mszał, rytuał i brewiarz. Z tych ksiąg bowiem „tryska“ niejako życie Kościoła. Specjalny podręcznik liturgiki jest wprawdzie konieczny z uwagi na to, że ułatwi on orientowanie się w mszale, w rytuale i brewiarzu, nie mniej należy sobie jasno uświadomić, że jest on tylko „funkcją“ tych trzech ksiąg kościelnych. Stąd nie wystarczy ograniczyć wykładów liturgiki do wyjaśnienia mszału, rytuału i bre-